

Sallai János r. ezredes:

AZ ÁLLAMHATÁR FOGALMÁNAK ÉS AZ ÁLLAMHATÁROK KIJELÖLÉSE TÖRTÉNETÉNEK NEMZETKÖZI ÁTTEKINTÉSE

DOI: 10.35926/HSZ.2025.1.5

ÖSSZEFOGLALÓ: A határ fogalma korszakonként különböző értelmet kapott, és folyamatosan egyszerűsödött. A magyar és az európai viszonylatban felfedezhető párhuzamosság, ugyanakkor Magyarország sajátos geopolitikai környezete és tradíciói miatt az államhatár mindig a figyelem és az érdeklődés középpontjában állt. Ennek következménye, hogy hazánk a határok ki- és megjelölésében többször úttörő és folyamatosan meghatározó szereppel bírt a térségben és időnként Európában. Mára igen furcsa helyzet alakult ki Európában. Míg a technikai fejlődés következtében a határvédelem funkciói leértékelődtek (hisz a korszerű rakéta- és szárazföldi haditechnikai eszközök, drónok ellen nem képes fizikai védelmet nyújtani), ugyanakkor a határ politikai szerepe a Kárpát-medencei térségben nap mint nap az érdeklődés, a média figyelmének középpontjában áll. A szerző az államhatárral kapcsolatos elméleteket és történelmi folyamatokat tekinti át tanulmányában.

KULCSSZAVAK: államhatár, etnikai határ, politikai határ, nemzetiségek, nemzetállam

A SZERZŐRŐL:

Dr. Sallai János r. ezredes, egyetemi tanár (NKE RTK Rendészetelméleti és -történeti Tanszék), a Rendészetudományi Doktori Iskola vezetőhelyettese (ORCID: 0000-0001-6674-1942)

BEVEZETÉS

A mai európai államhatárok tekintetében meghatározó jelentőségű a trianoni békeszerződés,¹ melynek következtében új „nemzetállamok” születtek. A békediktátum után négy, a második világháború után öt, míg ma hét szomszédos állammal voltunk/vagyunk határosak. Magyarország állam- és etnikai határai nem esnek egybe, aminek következtében hazánkat részben egy határon túli, magyarok lakta sáv veszi körül, amely európai uniós tagságunk mellett ma és a jövőben is meghatározó politikai jelentőséggel bír.

A 2020-ban Európát is elérő koronavírus-járvány kezelése során hozott intézkedések a külső és a belső határokat is érintették; az Európai Unió tagállamai a belső határokon visszaállították, illetve megszigorították a határellenőrzést, a külső és a belső határokon történő átjutást. A biztonsági kihívásra lokális válaszokat, megoldásokat próbáltak keresni, de a világjárvány terjedését természetesen nem tudták megakadályozni. Ennek oka, hogy a globalizáció miatt a világ minden állama valamilyen szinten függ a másik államtól, így az adott térség lakossága ellátásához szükséges nemzetközi fuvarozás leállítása humán katasztrófához vezetett volna, de a személyforgalom teljes korlátozása is komoly következményekkel járt volna.

¹ 1921. évi XXXIII. törvény

Korábban a 2015-ös tömeges migráció is jelentős kihívás elé állította az EU-tagállamokat, amelyek érintettségüktől függően igyekeztek válaszokat adni a migrációs jelenségre. Így újra megjelentek a kerítések egyes államhatárok mentén, és mára a schengeni egyezmény alapító tagjai közé tartozó Németország is esetenként, egyes helyeken alkalmazza az ország határai mentén a határforgalom-ellenőrzést.²

Mindezekből is jól látható, hogy az államhatárok jelenlétével (elválasztó és összekötő szerepükkel) a globalizáció hatásai ellenére (melynek egyik legfőbb jellemzője, hogy erodálja a határokat a határon átnyúló kereskedelmi, munka- és egyéb kapcsolatok dominanciája miatt) továbbra is számolni kell.

AZ ÁLLAMHATÁROK KIALAKULÁSA

A rendelkezésre álló források alapján egyértelműen igazolható, hogy az államhatárok kitűzésének már az ókorban kiemelt jelentősége volt. Egyiptomban a határok kijelölése a térképészek elődeinek, a földmérőknek a feladatai közé tartozott. III. Uzertezen fáraó (i. e. 19. század) Szemna és Kumme Nílus-parti városoknál erődöket építtetett, melyek közelében volt az Egyiptom határát jelző határkő, rajta a következő felirat: „*Ez a déli határ. Egy néger se merjen ezen a határon se gyalog, se hajón északnak átjönni, sőt még a barma sem. Ha kereskedni akarnak, menjenek Akenth-be, ott tehetnek, amit akarnak, nem lesz bántódásuk; de Heh-en túl fölfelé soha még hirmondójuk se merjen jönni.*”³ II. Ramszesz (i. e. 1298–1232) korából egy fennmaradt falfestmény megőrizte a földmérés gyakorlatát. Amenhotep fáraóról (i. e. 1200) feljegyezték, hogy „*helyreállította a határokat és felállította a határköveket*”. A rómaiak a határaikat eleinte élőfával, később számozott és betűkkel ellátott cövekekkel jelölték. Traianus idejében határköveket alkalmaztak, amelyeket egy szertartást követően felirattal, betűjelzéssel és évszámmal ellátva helyeztek a földre.

A határral kapcsolatos elméleti és történelmi irányú érdeklődés a 19. század végén jelentkezett, amikor is Friedrich Ratzel *Politikai földrajz*⁴ című művében a határok általános tulajdonságairól, fajtáiról, fejlődési állomásairól szóló nézeteit részletesen kifejtette, és ezzel hosszú ideig hatást gyakorolt a kérdéskörrel foglalkozó politikaföldrajz tudomány művelőire.

Magyarországon a gyepűvel (Tagányi Károly, Karácsonyi János), nyelvi (Marjalaki Kiss Lajos) és nemzetiségi határokkal kapcsolatos kutatások a honfoglalás ezeréves ünnepségei időszakában kaptak lendületet, majd az első világháború előtti és alatti években felerősödtek.

A HATÁROKKAL FOGLALKOZÓ MAGYAR KUTATÓK

A trianoni határok kitűzését követően a revízió jegyében az etnikai-földrajzi kutatások tovább folytatódtak, immár az új magyar határokon belül és szomszédaink területén is. A magyar földrajzkiadvány-készítők ez időben a határokat ideiglenesnek tekintették, ezért könyvekben a szerzők (Prinz Gyula, Fodor Ferenc, Cholnoky Jenő) a Kárpát-medence egységes földrajzát tárgyalták. „*A földrajzban a területében is változásokat szenvedő államterület mögött ott van a változatlan országterület. Ezért Magyarország földrajza nem a mai államterületnek, hanem az egész országénak rajza, s csak azon belül a királyság birtokterületének.*”⁵

² Szerző 2024-es személyes tapasztalata a cseh–német határátlépések során.

³ Konder 1938, 60.

⁴ Ratzel 1897.

⁵ Prinz 1942, 6.

Prinz Gyula a földrajzkönyvében az államföldrajz keretén belül vizsgálta a határokat, illetve külön fejezetrészen taglalta az országhatárokat és az államhatárokat. A revízióra törekvő Magyarországon az Államtudományi Intézetben készültek el a korszak leghitelesebbnek tekinthető – a hazai és a szomszédos államok hivatalos statisztikai adataira épülő –, szakszerű etnikai térképei, melyek később a tárgyalásokon nagyon hasznosnak bizonyultak, és többek között nagyban hozzájárultak az első bécsi döntés során a szlovák–magyar nemzetiségi határ kijelöléséhez.

Rónai András 1934-ben készítette el a *Keletközép-Európa államhatárának életrajza* című munkáját, melyben kifejtette, hogy a politikai határ fejlődése az állam fejlődésének szerves része. Ugyanez a munka világított rá, hogy az 1930-as évekig a határtörténettel érdemben nem foglalkoztak magyar földrajztudósok, ezért kívánatos elkészíteni minden időszak államhatárának ábrázolását. Valószínűleg ez a gondolat vezérelte, amikor a későbbi *Közép-Európa Atlaszban* az európai államhatárok tartósságát ábrázolta. Rónai András szerint az államhatárnak (politikai földrajzi szemszögből nézve) három alapeleme van: *terület, népesség* és az ebből adódó *főhatalom*. Ebbe a gondolatsorba illik bele az a megállapítása is, hogy az állam területének földrajzi sajátossága meghatározó a népességre. A határok témaköre a második világháború és a '89-es rendszerváltás közötti időszakban tabunak minősült, ezért Magyarországon nem foglalkoztak vele.

A politikai rendszerváltás időszakában (1989-től) mind a trianoni kérdés, mind a határon túli magyarság léte és megmaradása előtérbe került. Néhány év kutatás után sorra születtek a trianoni határkitűzéssel kapcsolatos tanulmányok, könyvek. Ezek közül is kiemelem Ferenczi István gyepűrendszerről készített térképét és elméleti írásait, Pálffy Géza török korszakból írt határvédelmi témájú publikációit, Zsiga Tibor könyveit, melyek a magyar–osztrák határmegállapítás történetével kapcsolatosak, továbbá Bacsa Gábor munkáit,⁶ aki a trianoni jugoszláv–magyar határkitűzéssel foglalkozik ma is, valamint Suba János kutató írásait, aki a trianoni határkitűzést minden viszonylatban feldolgozta.⁷ Az elmúlt időszakban *Őrzők, vigyázzatok a határra!* címmel 2017-ben jelent meg a Pósnán László, Veszprémi László, Boda József, Isaszegi János által szerkesztett, a határok és a határőrizet történetét átfogóan feldolgozó mű, amelyben már az elmúlt harminc év kutatásainak eredménye is megjelenítésre került.

Az állam, a nemzet, a nemzetiségek fogalmával és történetével napjaink egyik legismeretesebb történésze, Romsics Ignác is kiemelten foglalkozik. Több munkájában részletesen bemutatja Erdély elvesztését, a trianoni békeszerződést és az Európában kialakult nemzetiségi helyzetet. Romsics Ignác a nemzet fogalmán a következőket érti: „*a nemzet valamely történelmileg kialakult tartós emberi közösséget jelent, amelyet különböző sajátosságok kötnek össze és különböztetnek meg egymástól.*”⁸ A sajátosságok alatt a következőket értette: közös származás, nyelv, vallás, kultúra, történelmi emlékezet és mítoszrendszer, továbbá közös államterület, gazdaság, állam- és jogrendszer.⁹

⁶ Bacsa 1998.

⁷ Suba 2021, 217–231.

⁸ Romsics Ignác (2020): *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Helikon Kiadó, Budapest, 9.

⁹ Uo.

Az állam- és az etnikai határok vonala az egész világon nagyon ritkán esik egybe, és jelölésük is alapvetően eltér. Az etnikai¹⁰ határok változását és a vegyes etnicitás problémakörét kutatta fel Keményfi Róbert egy történelmi vármegye (Gömör és Kis-Hont) területére összpontosítva. A szerző az elkészült tanulmánykötetéhez a történelmi források mellett a legújabb statisztikai forrásokat is felhasználta. Választ kapott arra, hogy miként alakultak ki a vizsgált vármegye területén lévő településeken az etnikai térszerkezetek. A mellékelt térképeken az állam-, az etnikai és a nyelvhatárok kapcsolatát is szemléltette, és ezzel az etnikai földrajz és a néprajz területén új távlatokat nyitott.

A politikai határ fogalmával és a vele összefüggő változásokkal a '90-es évek második felében Süli-Zakar István foglalkozott.¹¹ A téma aktualitása és fontossága inspirált arra, hogy a magyar történelmi határok kutatása során a határ fogalmának fejlődésével külön foglalkozzam. Történelmi határok alatt a történelmi Magyarország államhatárait értem, amely az államalapítás (1000) és a trianoni békeszerződés (1920) közötti, a Kárpát-medencében lévő Magyarországot foglalta magában. Ide tartozott Horvát-Szlavónország mint társország is.

A HATÁR FOGALMÁNAK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE

Ezekre a forrásokra támaszkodva dolgoztam fel a határ fogalmának történeti fejlődését, melynek fő állomásai a következők.

A magyar határok története a Kárpát-medencében a honfoglalásig nyúlik vissza, első írásos, térképtörténeti forrásai a 12. századból váltak ismertté. Abu Abdalláh al-Idriszi 1154-ben napvilágot látott földrajzi művében olvasható: „*Délről a velenceiek országa, keletről n.k.r.y.h., északról B.wamyh országa határosak vele.*” A mű mellé több térképet is csatolt, melyeken először ábrázolt jelentős számban magyar városokat.¹²

A határ történetének áttekintése során – a források ismeretében – fontosnak tartom megemlíteni, hogy a határ fogalma sem Európa más országaiban, sem Magyarországon nem ugyanazt jelenti ma, mint a honfoglalás idején vagy a 14–17. században. A népmesékben, legendákban és az emberek köznapi beszédeiben sokszor találkozhatunk a „*senki földje*” kifejezéssel, melyet az országokat elválasztó határral összefüggésben szoktak megemlíteni. Valószínűleg e megnevezés alapjául szolgáltak a magyarok által már a sztyeppei vándorlásnál megismert *gyepük*. A gyeplő kifejezés alatt olyan lakatlan, lakhatatlan, nehezen járható területsávot értünk, mely a szomszédos népeket, országokat egymástól elválasztotta.

A 10–13. század időszakában funkcionáló gyeplőrendszer idején a határ nem vonal, hanem zónajellegű volt. A gyeplő sávjának csökkenését elősegítette a feudális viszonyokból származó földadományozás. Mivel az uralkodónak adományozható birtokai az ország központi területén már nem álltak rendelkezésére, ezért a gyeplővezetben osztogatta tovább az arra méltónak tartottak számára a földeket. A 11–16. században az államhatárok és a birtokhatárok között szoros összefüggés figyelhető meg, melyet a korszakból származó birtoklevelek is igazolnak: például az 1299-es Pominóc, az 1244-es határleírásban Szucsá települések határainál morva határjelek is megtalálhatók. Eszerint az adott uralkodó hatalma addig terjed ki, ameddig a hozzá hű birtokosok fennhatósága alá tartozó birtokok határai húzódnak. Így a birtokhatárok és az államhatárok többnyire egybeestek. „*A középkorban a politikai határ-*

¹⁰ Statisztikai adatokhoz kötött, azon települések határára fut végig, amelyekben az egyes nemzetiségeket vagy nyelvet anyanyelvként vallók száma az ötven százalékot meghaladja.

¹¹ Süli-Zakar 1996.

¹² Stegena 1991.

rokat jelentős mértékben befolyásolta a feudális hierarchia, az öröklési elv, illetve ezeknek földrajzi konzekvenciái.”¹³

A 15. századtól a magyar jogalkotásban megfigyelhető az államhatár irányába tanúsított kiemelt figyelem. Ugyanakkor a kialakult történelmi helyzet, a visszatérő tatár betörések, valamint az Oszmán Birodalom hazánk irányában jelentkező expanziós tevékenysége egy időre konzerválta a határzóna jellegét, továbbá nem tette lehetővé az ország egységes fel térképezését. A zónajelleget igazolja a kiépített végvárrendszer, valamint az a tény, hogy 1526-ig a szultán és a magyar király által megkötött, Magyarországot érintő békeszerződésekben a felek nem határvonalat, hanem végvárakat, várakat és a hozzájuk tartozó területeket rögzítettek. Ugyanakkor esetenként a határnyiladékok vágása, valamint a béketárgyalások idején kijelölt határvonal arról tanúskodik, hogy ekkor is elismerték a vonal mentén haladó határt. Ugyanebben az időszakban a kettős adóztatás miatt a határ menti sávok hovatartozását sokszor nehéz volt megállapítani. Éppen ezért a határ fogalma ekkor speciális zónajellegű volt, amelyet Szántó Imre történész a következők szerint jellemez:

„A török–magyar határt nem szabad egy mai rögzített államhatár módjára elképzelnünk. A politikai határok nem estek egybe a befolyási övezetek határaival. A Habsburgok és a szultán között kötött békék nem vontak meg sohasem pontos határokat, csupán az egyes várak hovatartozását szabták meg. Hogy egy-egy várból meddig terjedt a hatalom, az mindig a tényleges erőviszonyoktól függött. A köztük és körülöttük lévő határvidék, amely néhány kilométerestől akár néhány tíz kilométeres ingadozásokat is megengedett, mindenkié volt.”¹⁴

A korszak szakértő történésze, úgy gondolom, kitűnően ábrázolta a határ fogalmát és a hozzá kapcsolódó fontos megállapításokat.

A 16–17. században az európai térképészműhelyekben sorra készültek az Európát vagy egyes országokat ábrázoló térképszelvények, melyeken a határt újszerűen ábrázolták. Ennek lényege, hogy a korábbiaktól eltérően az országokat elválasztó határvonalakat szaggatott vonallal rögzítették, és az így megjelenített államhatárokat alászínezték. Az alászínezett államhatárok vonala azt jelzi, hogy ekkor Nyugat-Európában a határok szerepe megnőtt. A térképmetsző műhelyekben két-három évszázadon át külön mesterség volt az alászínezés. Az államhatárok alászínezése a későbbi évszázadokban is megmaradt, kiemelve ezzel az államhatárok fontosságát a térképeken. Hazánkra vonatkozólag meg kell említeni, hogy az ekkor keletkezett nyugat-európai térképalkotásokon általában a török terjeszkedés határát nem ábrázolták, csak az egyes török fennhatóság alá tartozó várakat, városokat jelölték.

A török–magyar határ utólagos meghatározása, rekonstruálása a folyamatos hadjáratok, valamint a térképek, leírások hiánya, továbbá a békekötések időlegessége miatt igen nehéz. Ezért is tartom fontosnak a jogforrásokból történő merítést, mivel az adott hatalom fennhatósága kiterjedésének határát igazolja az a tény is, hogy jogait meddig tudja gyakorolni. A jogforrások közül is kiemelem az 1622. évi XXXVI. törvénycikket,¹⁵ amely az ország véghelyeihez kapcsolódó vármegyék részéről felmerülő ingyen munkavégzés teljesítését írja elő településekre, várakra vonatkoztatva, így azok megrajzolásával az akkori határállapotot jól lehet szemléltetni.

A török kiszorításának döntő állomása, a karlócai békeszerződés (1699) alapvető változást hozott a határ kijelölésében. Ennek érdekében ugyanis a déli határokat meghatározott vonalon kítűzték, és ezt térképeken is rögzítették. Az így kítűzött országhatár már egyértelműen

¹³ Süli-Zakar 1996: i. m.

¹⁴ Szántó 1980, 19.

¹⁵ 1622. évi XXXVI. törvénycikk

vonal jellegűvé vált. A helyzet sajátosságát tükrözi, hogy az ezt követő időszakban az Oszmán Birodalom és a Habsburg Birodalom határai mentén megszervezett katonai határőrvidékek továbbra is zónajellegű ütközőterületet jelentettek. A katonai határőrvidékek leírását, az ott zajló határőrszolgálati életet mutatja be Fényes Elek. E szerint: „*A' végvidéki katonaság legfontosabb rendeltetése a' cordonőrzés. Azon 200 mértföldnyi határvonal, mely a' magyar birodalmat, a török birodalomtól elválasztja, éjjel nappal legalább is 4179 fegyveres által őriztetik. A' cordon célja: megakadályoztatni, hogy a török háborgók, vagy rablócsoportok határainkra be ne üssenek, a tiltott portékák be ne hozatassanak, a szökevények a' török tartományokba át ne mehessenek, legfőbb célja pedig a' veszteglő intézetek fegyveres erővel segíteni, hogy a' döghalál (pestis) be ne hurczultassék. Erre nézve a' cordon szolgálat, a' veszedelem fokaihoz képest 3 szakaszra osztatik. Az első szakaszban, midőn t.i. veszedelem nincs, 4179 fegyveres viselő szükséges a' cordon éjjel-nappal őrzésére: a második szakaszban, t.i. veszedelem növekedtével 6798, a harmadik szakaszban pedig 10.016 fő kívántatik meg. Az egész végvonalon, e' cél elérésére galambház forma őrházak, vagy a' mint itt nevezik csárdák vannak kiépítve, s' ezek egymástól csak olly távolságra tétettek, hogy jellövések által egyik a' másikat a' történekről könnyen értesítheti. Elosztatnak pedig fő és közbei állomásokra, s' a' fő állomásokon jeltadó rúdak (Allarmstangen) vannak, szükség esetén a' fegyveresek tüsténti összegyűjthetésére, e' fölött egyik állomástól a' másikig őrcsapatok szüntelen járnak fel s' alá, hogy az örök élénk figyelemben tartassanak, a' cordon legfontosabb állomásán pedig az ezerednek egyik főtisztikari tisztje mindég jelen van.*”¹⁶

A határok vonallá zsugorodásának¹⁷ egyértelmű rögzítését, pontosabb, kőből és/vagy fából készült határjelekkel történő kitűzését és térképi megjelenítését a 18. században végrehajtott első katonai felvételezés eredményezte. A technika fejlődésével egyre pontosabb térképek születtek, melyeken a határ ábrázolásával a mai formában (szaggatott vonal közé beszúrt pont) találkozhatunk. A felvételezés során a határvonalak felmérésére a térképészek, geodéták minden törésben, erdőségben, a hegyek csúcsán, völgyekben és síkságokon határdombokat állítottak fel három öl¹⁸ magasságban. Ahol a határvonal hosszan, egyenes vonalban haladt, ott egymástól 200 ölnyire határdombokat emeltek, ahol pedig kanyargó patakok miatt a határvonal húzódása is hasonló volt, a határdombok közti távolságot rövidebbre vették. Erdős-bozótos területeken áthaladó határvonal mentén három öl szélességben a fákat is kivágták.¹⁹

A határ terepen történő kitűzése is fejlődött, és a második katonai felmérés óta (Magyarország esetében 1806–1869) *számozott határkövek jelölik az államhatárt*. Ezek segítségével pontosan beazonosítható az adott határszakasz.

Európára kitekintve megállapítható, hogy „*az egységes nemzet, így a nemzetállamok kialakulásával – a Francia Forradalomtól kezdődően – különleges jelentőséget kaptak az államot a többi államtól elválasztó határok, melyek a központi hatalom szuverenitásának alapvető pilléreivé váltak, valamint a nemzethez való tartozás egyik szimbólumává, térbeli megjelenésévé fejlődtek, s alakultak a mai értelemben vett államhatárokká.*”²⁰ Ezt példázza a görög és a dán határok kijelölése is. Az 1828–29-es orosz–török háború után az Oszmán Birodalom a drinápolyi békében (1829. szeptember) elismerte a Görög Királyság szuverenitását. A függetlenség elismerését az 1832. április 30-án kelt londoni szerződés megerős-

¹⁶ Fényes 1836.

¹⁷ Sallai 2021, 71–93.

¹⁸ 1 öl = 1,9 m.

¹⁹ Sallai 2004a, 4.

²⁰ Hardi 2001, 5.

sítette. Ezt követte az 1832. július 21-i isztambuli határszerződés, melyben megegyeztek a görög–török határ vonaláról. A szerződés 1. §-a szerint a közös határ a következő tereptárgyak mentén halad: „a keleti oldalon a két állam szélső választópontja a Gradica mellett elfolyó kis folyó torkolata lesz, a határvonal e folyó mellett felfelé halad a forrásig, onnan eléri az Othryx hegyláncot, Görögországnak hagyván Kolomo hágót és megjegyezvén, hogy a /hegy/ lánc gerincét át nem hágja, innen nyugati irányban ugyanazon /hegy/ lánc gerincét követi és Variboro csúcson át a Veluchi nevű magaslathoz ér, mely az ország három nagy hegyláncának központját alkotja. Innen a vonal az ország természeti viszonyaihoz mérten az Aspropotanos völgyén keresztül az Arta-öböl felé halad, hol Coprina és Menidi közt ér véget akként, hogy a Tartarina hídja és Makrinoros tornya Görögország határain belül esik, a Korakos hídja és a coprinai sósforrás az Ottomán Portának marad. Így a határvonaltól észak és nyugat felé az Artai-öböl egész partját az Ottomán Birodalom tartja meg, dél és nyugat felé a vonaltól az öböl a görög államé lesz, kivéve Punta erődöt, mely továbbra is a Portához tartozik, egy félóra járásnál nem kisebb és egy órainál nem nagyobb területnyi radiussal ...”²¹ A szerződés még egy jelentősebb összegről is szólt, mely kompenzációt jelentett területekért. A szerződést a nagyhatalmak és a későbbi keltezésű török–oroszlövetség garántálta.

A 19. század második felében a Dánia, Osztrák Birodalom és Poroszország közötti fegyveres konfliktus 1864. július 18-án fegyverszünethez, majd október 30-án (Bécsben) békekötéshez vezetett. A szerződésben Dánia lemondott Schleswig, Holstein és Lauenburg hercegségekről „Ausztria Császára és Poroszország Királya” javára. A határmegállapítás egyszerűsítése érdekében Dánia átengedte a ribei kerület déli határvonalától délre fekvő jütlandi birtokot (Mögeltondern, Anrom-sziget, Foehr, Sylt és Roemoe-szigetek jütlandi részeit). Ezt kompenzálva az osztrákok és a poroszok hozzájárultak, hogy „Schleswig megfelelő része, mely Aeroe-szigeten kívül oly területeket is magában foglal, melyek a fennemlített ribei kerület és Jütland többi részének folytonosságát alkotják és Jütland és Schleswig határvonalát Kolbing felé megjavítják, a schleswigi hercegségből lekapcsolják és dán királyságba bekebelezik.”²²

A bécsi szerződés 5. §-a az alábbiak szerint rögzítette a határt: „Az új dán királyság és a schleswigi hercegség között a hejlsmindeni öböl a kis Beltbe való hajlásának közepétől fog megindulni és ez öblön áthatolva a hejlsi, vejstrupi és tapsi járások jelenlegi déli határát követi, ez utóbbit a Gejlbergtől és Brauoretól délre eső vízfolyásig, azután ezt követi a Fovs Aaba ömlésétől kiindulva az ödisi és vandrupi Königs-Aug /Konge Aa/ Holte északi részén. E ponttól a Königs-Au /Konge Aa/ folyóvölgye képezi a határt a hjortlundi járás keleti végpontjáig. Innen kezdve a határ e vonalat és annak meghosszabbítását követi az Obekjar falu északi részében kiugró szögletig és azután a falu keleti határát a Gjels Aaig. Innen kezdve a seemi járás keleti határa és a seemi, ribei és vester-vedstedti járások déli határai képezik az új határt, mely az Északi-tengerben Manoe és Roemoe szigetek között (azoktól) egyforma távolságban fut tovább.”²³ A határszerződést megerősítés után határki-tűzés követte, melyet a dánok a kialakult erőviszonyok miatt tudomásul vettek. (Az első világháború után a dánok kezdeményezésére megtartott népszavazás eredményeként Észak-Schleswig visszatért Dániához.)

Kitekintve a világba, más kontinensen is hasonló időszakban került sor határkijelölésre. Az Amerikai Egyesült Államok jelenlegi mexikói határainak jelentős részét a 19. szá-

²¹ Sallai 2002, 10.

²² Uo. 11.

²³ Uo.

zad közepén zajlott háborút követően jelölték ki. Az 1846–48-as mexikói–észak-amerikai háború Mexikó vereségével végződött. A háborút lezáró Guadalope Hidalgo-i békeszerződés V. §-a a következőket rögzítette: „*A két köztársaság közötti határvonal a Mexikói Öbölben a Rio Grande, más részi Rio Bravo del Norte folyó torkolatával szemben levő földtől 3 mérföldnyire, vagy ha egynél több ág ömlik a tengerbe, akkor a legmélyebb ág torkolatával szemben fekvő (földtől 3 mérföldnyire) indul meg és a folyó közepén, a legmélyebb csatornát követve ott, hol egynél több ág van, azon pontig halad, hol New Mexico déli határát érinti; onnan nyugat felé New Mexico déli határvonala mentén halad annak nyugati végéig, onnan észak felé New Mexico határa mellett, míg a Gila folyó felső ágát el nem éri, onnan a nevezett folyó nevezett ága mellett felfelé, míg az a Rio Coloradóba nem ömlik, onnan a Rio Coloradón át Felső- és Alsó-California (elválasztó) határvonalát követve a Csendes Óceánhoz.*”²⁴ Az 1848. február 2-án aláírt szerződést később (1853-ban) még követte egy adásvételi szerződés, melyben Mexikó kisebb földterületet adott el az észak-amerikaiaknak.

TRIANONTÓL SCHENGENIG

A határmegjelölés történetében fontos állomás az 1888-as magyar–román²⁵ és az ezt követő 1897-es magyar–bukovinai határszerződés. Friedrich Ratzel a *Politikai földrajz* című munkájában kiemelt szerepet tulajdonít a magyar–román határszerződésnek. Véleménye szerint „*A tudományosan megállapított határ természete az 1888. április 16-án Ausztria-Magyarország és Románia között ratifikált szerződésben fejeződik ki.*”²⁶ Ezt követően megvalósult a határjelek büntetőjogi védelme, amely a következőket rögzítette:

„*1. § A ki az ország határának megjelölésére szolgáló szobrot, kő- vagy faoszlopot, árkot, kő- vagy földhalmot, vagy más jelzőt szándékosan és jogtalanul megrongál, vagy a határszobornak vagy oszlopnak feliratát vagy egyéb megjelölését részben, vagy egészben, olvashatatlanná vagy felismerhetetlenné teszi: vétséget követ el, és hat hóig terjedhető fogházzal büntetendő.*

2. § *Három évig terjedhető fogházzal és hivatalvesztéssel büntetetik az, ki az előző §-ban felsorolt határjeleket szándékosan és jogtalanul, ha nem is a birtokviszonyok megzavarása céljából megsemmisíti, kidönti, szétrombolja, felismerhetetlenné teszi, vagy áthelyezi. A kísérlet büntetendő.*”²⁷

Ezen túl a magyar–román határkitűzés következtében megszervezték és felállították a Határszéli Csendőrséget, kiadták az első határőrizeti utasítást, és bevezették a kishatárforgalom intézményrendszerét, amely majd Trianon után a magyar–magyar kapcsolattartás megvalósításához fog alapokat nyújtani.

Magyarország történetében a 20. század egyik legnagyobb tragédiája, a trianoni békeszerződés (1920. június 4.) döntően megváltoztatta az ország határait. Ennek következtében elvesztette területének kétharmad részét, és az új határok kijelölését követően a szomszédos országokban jelentős számú magyarság rekedt. A határkijelölést rögzítő határszerződésekben a határjelek leírása mellett a határ jellege is szerepel. Eszerint a szárazföldi határt „*fix*” határként, a vízi határt „*mozgó*” határként definiálták. A mozgó határ vonalát a folyók

²⁴ Uo.

²⁵ 1888. évi XIV. törvénycikk)

²⁶ Ratzel 1897: i. m. 89.

²⁷ 1891. évi XLI. törvénycikk

esetében a hajózhatóság döntötte el, amely alapján a hajózhatók esetében a sodorvonal, a nem hajózható folyók esetében a folyó közepe jelentette (és jelenti azóta is) az államhatárt. A mozgó határ hatásaként az ország határszakaszai a folyók sodrásirányától (továbbá építő és romboló hatásától) függően változnak, azaz nem állandóak, ebből következően hazánk területe is kismértékben ugyan, de folyamatosan változik.

A trianoni határok kitűzése után Magyarországot Ausztria kivételével ellenséges hatalmak vették körbe, ez a határok katonai szerepét felértékelte. Ezt bizonyítja Somogyi Endre katonaföldrajzi munkájában is, ahol a határ fogalmát, jellemzőit általánosságban és az adott hadszíntéren konkrétan is végigköveti. Eszerint „*a határ alatt azon természetes vagy mesterséges vonalat értjük, amely egyik államot a másiktól elválasztja*”.²⁸ Somogyi a határ értelmezését a következő elemek figyelembevételével hajtotta végre: vízszintes tagoltság, függőleges tagoltság, közlekedési viszonyok, segélyforrások, éghajlati és egészségügyi viszonyok, valamint a népesség. Továbbá véleménye szerint a határ jellege lehet kihajló, behajló vagy egyenes.

A kortörténeti fejlődés a határ fogalmának pontosabb meghatározására is hatást gyakorolt. A 20. század első felében csak tág értelemben bizonyulhatott valósnak az a meghatározás, hogy a „*határ az a képzelt v. jelzett vonal, mely valamely területet körül fog, vagy az a terület sáv, amely két állam közigazgatási területét elválasztja egymástól*”;²⁹ hisz Magyarország tekintetében ez időben minden szomszédos országgal már pontosan kitűzött határ létezett.

A későbbi időszakban a határőrizeti szolgálati utasításokban egyértelműen rögzítették az államhatár fogalmát és a megjelölés formáit. „*Államhatárnak nevezzük azt a vonalat, amely az államok között a földön, vízen, valamint függőleges irányban a légtérben és a föld mélyében haladva meghatározza az állam területét.*”³⁰ A meghatározásból jól kitűnik, hogy az államhatár már nemcsak a Föld felszínén határkövekkel kitűzött vonal, hanem az időközben fontossá vált légtérben³¹ és a Föld mélyében is pontosan behatárolt.

Az államhatár fogalmát az 1997-ben elfogadott határőrizetről és a határőrségről szóló törvény így rögzíti: „*A Magyar Köztársaság államhatára: A nemzetközi szerződésekben meghatározott azon képzeletbeli, függőleges síkok összefüggő sorozata, amelyek Magyarország területét a légtérben, a föld (víz) felszínén, valamint a föld (víz) mélyében a szomszédos államok területétől elválasztják.*”³² Az államhatár új felmérésével, felújításával és karbantartásával kapcsolatos földmérési feladatokat, a Belügyminisztérium koordinációja mellett, a Földmérési és Távérzékelési Intézet Államhatárügyi Osztálya végzi. A munkák eredményét a szomszédos országok műszaki szakértőivel egyeztetett és megfelelő szinten jóváhagyott határokmányokban foglalja össze.

2004-ben hazánk tagja lett az Európai Uniónak, 2007 végén a schengeni³³ övezet teljes jogú tagjává vált, és ennek kapcsán folyamatosan zajlik a jogharmonizáció. Ennek részeként az államhatár korábbi törvényben rögzített fogalma mellett a Schengeni Végrehajtási

²⁸ Somogyi 1928, 10.

²⁹ Révai nagy lexikona 1993, 578.

³⁰ Határőrizeti utasítás 1954, 7.

³¹ A Kármán-vonal a világűr határa, amely 100 km-es magasságban húzódik. Ez az a magasság, ahol egy légi jármű már nem tud a felhajtóerő segítségével repülni, és el kell érnie az első kozmikus sebességet (7,9 km/s) a fennmaradáshoz. Kármán Tódor számolta ki ezt a határt, amely az ő nevét viseli. A 100 km egy kerekített érték, amely csak kevéssé tér el az eredetileg számítottól. A mezopauza, a földi légkör határa a számítást igazolva a Kármán-vonal alatt helyezkedik el, nyáron kb. 85 km magasan, télen 100 km körül.

³² 1997. évi XXXII. törvény

³³ Sallai 2005.

Egyezmény követelményeinek megfelelően a külső és a belső határok fogalmát ma már a hazai jog is rögzíti. A külső és a belső határok alatt a Schengeni Végrehajtási Egyezmény alapfogalmaival összhangban a következőt kell érteni:

„*Belső határ: a Magyar Köztársaság és a Schengeni Végrehajtási Egyezmény részes államának közös szárazföldi és vízi határszakasza, valamint a nemzetközi légi forgalom számára megnyitott repülőtér és kikötő belső járatok fogadására vagy indítására kijelölt területe;*

Külső határ: a Magyar Köztársaság szárazföldi és vízi határszakasza, repülőterei és kikötői, ha azok nem minősülnek belső határnak.”³⁴

ÖSSZEFOGLALÁS

A *határ* fogalmának történeti áttekintése során megállapítottam, hogy a határ fogalma *korszakonként különböző értelmet kapott, és folyamatosan egyszerűsödött*, és ennek eredményeként a *zónajelleg vonallá zsugorodott*. A magyar és az európai viszonylatban *felfedezhető párhuzamosság*, ugyanakkor Magyarország sajátos geopolitikai környezete és tradíciói miatt az államhatár mindig a figyelem és az érdeklődés középpontjában állt. Ennek következménye, hogy *hazánk a határok ki- és megjelölésében többször úttörő és folyamatosan meghatározó szereppel bírt a térségben és időnként Európában*.

Hazánk határainak jellege a 2004-es EU-s és a 2007-es schengeni csatlakozást követően megváltozott, és a szomszédos országok (EU-Schengen) függvényében viszonylatonként a következő jellegűvé vált:

- az osztrák–magyar, a szlovén–magyar és a szlovák–magyar EU-Schengen belső határrá;
- a horvát–magyar és a román–magyar határ EU belső és Schengen külső határrá;
- míg az ukrán–magyar EU-Schengen külső határ maradt.

Emellett fontos tudni, hogy a terepen az államhatárok megjelölése nem tűnt el, csak a belső határokon a határforgalom-ellenőrzés szűnt meg. Így Magyarország határainak elválasztó-szűrő-összekötő szerepe viszonylatonként erősödött, illetve csökkent. Ennek voltunk a 2020-ban kezdődött koronavírus-járvány során tanúi, amikor az EU (Schengen) külső-belső határok jellege egyik napról a másikra megváltozott, mert egyes szomszédos államok (és hazánk is) korlátozásokat vezettek be a határforgalomban.

Az államhatár elválasztó szerepének súlyát a szomszédos országokkal fenntartott politikai kapcsolat minősége határozza meg. Jelentősen eltérő társadalmi berendezkedés, illetve feszültségekkel terhelt politikai kapcsolat esetén az elválasztó jelleg domináns szereppel bír. A magyar határtörténet is bővelkedik olyan példákban, hogy eltérő korszakokban, eltérő berendezkedésű szomszédjainkkal miként hidegült el a kapcsolat, vagy hogyan vált a közös határ szabadabban átjárhatóvá. Így például Jugoszláviával a 20. század második felében többször élesen változott meg a határkapcsolat, hasonlóan Ausztriával, amikor a vasfüggöny leereszkedésével és felszedésével folyamatosan módosult a határforgalom.

Minden állam a saját biztonsága érdekében szem előtt tartja, hogy kit enged be az ország területére, illetve állampolgárai milyen feltétellel hagyhatják el az országot. Az előzőekben leírtak gyakorlati megvalósításának egyik helyszíne a határ kijelölt helyen történő átlépése, ami szűrőként is szolgál. A szűrő szerepet erősítheti a vízumkötelezettség, vagy könnyítési pl. Schengen kapcsán a belső határ jellege. Esetenként az adott államnak az államhatár

³⁴ Sallai 2004b, 47.

sérthetetlenségét fenyegető veszély elhárítására (tömeges méretű illegális migráció, háború, járványhelyzet stb.) intézkednie kell.

Mindezeknek nem mond ellent, hogy az államhatár egyben össze is köti az eltérő kulturális, társadalmi berendezkedésű szomszédos országok népeit. Mára az EU-n belül a belső határok terén szinte természetessé vált, hogy az államhatár bárhol és bármikor átléphető az egyik állam területén jogosan tartózkodó személy részéről, ha a másik államban is rendelkezik az ottani tartózkodáshoz megfelelő engedélyekkel. Az EU (Schengen) egyik országára kiállított nemzeti vízum nem jogosítja fel annak tulajdonosát, hogy a másik schengeni államba átlépjen. Az összekötő szerep egyik megnyilvánulása, hogy a turizmus és a kereskedelem eredményeként milliós nagyságrendben lépik át gépjárművekkel emberek a határátkelőhelyeket.

Új jelenség az adatátviteli forradalom révén az EU-n belül kialakult infokommunikációs helyzet, amely azt eredményezte, hogy a mobiltelefonok által az államhatárral párhuzamos területsávon a lefedettség függvényében két szomszédos állam területén élő emberek közvetlenül tudnak érintkezni egymással. Különösen így van ez hazánk külső határos szomszédai esetében, mivel az EU-ban a roaming díjat eltörölték.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1622. évi XXXVI. törvénycikk az ország véghelyeihez, a vármegyék részéről teljesítendő ingyen munkák szabályozásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=62200036.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D18> (Letöltés időpontja: 2024. 12. 05.)
- 1888. évi XIV. törvénycikk az osztrák-magyar Monarchiának Romániával, a Monarchia két állama és Románia közt fenforgott határvillongások kiegyenlítése végett, a határvonal újabb megállapítása és azzal kapcsolatos kérdések szabályozása tárgyában kötött, s Bukarestben 1887. évi december 7-én november 25-én aláírt nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről. Jogtár. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88800014.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32> (Letöltés időpontja: 2024. 12. 05.)
- 1891. évi XLI. törvénycikk a határ- és földmérési jelek büntetőjogi védelméről. Jogtár. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89100041.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D33> (Letöltés időpontja: 2024. 12. 05.)
- 1921. évi XXXIII. törvény az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. Jogtár. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=92100033.tv> (Letöltés időpontja: 2024. 12. 05.)
- 1997. évi XXXII. törvény a határőrizetről és a Határőrségről. Jogtár. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700032.TV> (Letöltés időpontja: 2024. 12. 05.)
- Bacsa Gábor: *A magyar–jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitűzése*. Püski Kiadó, Budapest, 1998.
- Fényes Elek: *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt Tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. VII. kötet, Végvidékek, 1836. https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_13_Helytortenet_0694_Magyar_orszagnak_allapotja_statistikai_es_geographiai_tekintetben_1_1293/ (Letöltés időpontja: 2024. 09. 28.)
- Hardi Tamás: *Az egységes határrégiók kialakulásának feltételei – lehetséges határrégiók a Kárpát-medencében*. Doktori értekezés. Győr–Pécs, MTA RKK NYUTI, 2001. <https://pea.lib.pte>

- hu/bitstream/handle/pea/14823/hardi-tamas-phd-2002.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltés időpontja: 2024. 12. 04.)
- Határőrizeti utasítás 1954. ÁVH Határőrség, Budapest.
 - Konder István: *Térképek és rokontudományok az ókorban*. Térképészeti Közlöny, 5. évf. 1–2. Budapest, 1938.
 - Prinz Gyula: *Magyarország földrajza*. Renaissance Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1942.
 - Ratzel, Friedrich: *Politische Geographie*. R. Oldenbourg, München und Leipzig, 1897.
 - Révai nagy lexikona, IX. kötet. Babits Kiadó (reprint kiadás), Szekszárd, 1993.
 - Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Helikon Kiadó, Budapest, 2020.
 - Sallai János: *A bel- és igazságügyi együttműködés általános jogi tudnivalói*. Hanns Seidel Alapítvány, Budapest, 2004b.
 - Sallai János: *A schengeni integráció folyamata és jövője*. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, IV. kötet, 2005. <http://www.pecshor.hu/periodika/2005/sallai.pdf> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 10.)
 - Sallai János: *Az államhatárok*. Press Publica Kiadó, Budapest, 2004b.
 - Sallai János: *Magyarország államhatárainak és a magyar etnikai határok történetének kapcsolata*. PhD-disszertáció. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2002.
 - Sallai János: *Magyarország határai a trianoni döntés előtt és után*. Határrendészeti tanulmányok, 18. évf., 2021/1., 71–93. https://epa.oszk.hu/04200/04220/00001/pdf/EPA04220_hatarrendeszeti_2021_01_071-093.pdf (Letöltés időpontja: 2024. 12. 04.)
 - Somogyi Endre: *Magyarország és környék államainak katonai földrajza*. Jakab Nyomda, Budapest, 1928.
 - Stegena Lajos: *Magyarország térképei a mohácsi vész előtt*. Tankönyv Kiadó, Budapest, 1991.
 - Suba János: *Magyarország trianoni határainak kitűzése 1921–1925*. Magyar Rendészet, XXI. évf., 2021/1., 217–231. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/issue/view/53/93> (Letöltés időpontja: 2024. 12. 05.)
 - Süli-Zakar István: *Magyarország határainak változásai az államalapítás korától 1920-ig*. In: Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. MTA, Nyíregyháza, 1996, 97–106.
 - Szántó Imre: *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon (1541–1593)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. https://real-eod.mtak.hu/12089/1/AkademiaiKiado_002408.pdf (Letöltés időpontja: 2024. 12. 04.)